

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 3

Aralık-2023

MAKALE BİLGİLERİ

Muhammed İkbâl'in Hayatı ve Fikirleri

Life And Ideas Of Muhammed Ikbâl

YAZAR

Mehmet AKMEŞE

YL öğrencisi

hidayetnuru@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7223-2033

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 11.11.2023

Makale Kabul Tarihi: 17.12.2023

Sayfa Aralığı: 829-845

ÖZET

Bu araştırmada, Hindistanlı büyük Müslüman düşünür ve şair Muhammed İkbâl'in hayatını, düşüncelerini, dinî ve dünyevi görüşlerini incelemeye çalıştık. O Pencap eyaletinin keşnir sınırı yakınındaki Siyâlkût şehrinde dünyaya geldi. Babası Nur Muhammed ve annesi İmam Bîbî sûfî bir gelenekten gelmektedir. İkbâl'in şahsiyetinin gelişiminde onların büyük oranda etkisi olmuştur. İlk ve orta öğrenimini doğduğu şehir olan Siyâlkût'ta gören İkbâl daha sonra 1895'te Lahor'da Hükümet Koleji'nde felsefe ve hukuk ağırlıklı ders aldı. Yetişme çağından itibaren iki şahsiyetin onun üzerinde büyük bir etki bıraktığı bilinilmektedir. Bunlardan birincisi Mevlâna Mîr Hasan, diğeri ise Thomas Arnold'dur. Arnold İkbâl'in Cambridge Üniversitesi'ne gitmesini sağlamıştır. Burada dönemin meşhur fozofu Mc Taggart ve psikolog James Ward ile tanışmıştır. Onların yönetiminde bir dizi felsefî çalışmalar yapmıştır. 1907'de Cambridge'deki eğitimini tamamladıktan sonra Münih'e gitti ve orada "The Development of Metaphysics in Persia" adlı çalışmasıyla felsefe doktoru oldu. O sürekli olarak İslam milletlerinin kurutuluşunun Rönesans tarzı bir yenilik ve değışim ile olacağını dile getirmiştir. Zira O, İslâm dinin statik olmadığını, sürekli canlı ve hareketli olduğunu ancak tüm bunlara rağmen İslâm dünyasının durağan bir ahval içerisinde bocalayıp durduğuna dikkat çekmiştir. Kurtuluşun Kur'an ve sünnetin doğru anlaşılması ve onun bütün yönleriyle hayata geçirilmesiyle mümkün olacağını ifade etmiştir. İkbâl İslam milletlerinin bir an önce durağan düşünce dünyasından sıyrılıp harekete geçerek, maddi ve manevi sahalarda terakki etmesinin ne kadar önemli olduğunu hususunu bıkmadan usanmadan tekrar tekrar her platformda dile getirerek, bu hususta büyük mücadele vermiş, önemli bir İslâm düşünürüdür.

Anahtar kelimeler: Muhammed İkbâl, Müslüman düşünür Ve Şair, Hindistanlı Düşünür, İkbâl

ABSTRACT

In this research, we tried to examine the life, thoughts, religious and worldly views of the great Indian Muslim thinker and poet Muhammad Iqbal. He was born in the city of Siyalkut near the Kashmir border in Punjab province. His father, Nur Muhammed, and his mother, Imam Bîbî, come from a Sufi tradition. They had a great influence on the development of Iqbal's personality. Iqbal, who received his primary and secondary education in Siyalkut, the city where he was born, later took philosophy and law courses at the Government College in Lahore in 1895. It is known that two figures had a great impact on him since his childhood. The first of these is Mevlana Mîr Hasan and the other is Thomas Arnold. Arnold enabled Iqbal to go to Cambridge University. Here he met Mc Taggart, the famous philosopher of the period, and psychologist James Ward. He carried out a number of philosophical studies under their direction. After completing his education at Cambridge in 1907, he went to Munich and became a doctor of philosophy there with his work "The Development of Metaphysics in Persia". He constantly stated that the establishment of Islamic nations would occur through Renaissance-style innovation and change. Because he pointed out that the Islamic religion is not static, it is constantly alive and active, but despite all this, the Islamic world continues to flounder in a static situation. He stated that salvation would be possible by correctly understanding the Quran and the Sunnah and implementing them in all their aspects. Iqbal is an important Islamic thinker who fought hard on this issue, tirelessly expressing over and over again on every platform how important it is for Islamic nations to get out of the static world of thought, take action, and progress in material and spiritual fields. He died on April 21, 1938 and was buried under the minaret of Masjid al-Shahi in Lahore. Javid Iqbal, the son of Muhammad Iqbal from his second marriage, who had three marriages, continues to do many important works to promote his father's works and ideas.

Key words: Muhammad Iqbal, Muslim thinker and poet, Indian thinker, Iqbal

GİRİŞ

Tarihin tozlu sayfaları arasında uzun bir yolculuğa çıkıp, gezinirken; kıtaların, ülkelerin, şehirlerin kaderinin değişmesine öncülük etmiş, bu yolda ilham kaynağı olmuş, nice düşünür, âlim ve din insanı, şair, siyasetçi, bilim adamı vs. olan idealist veya İslami bir tabirle “da’va” insanların mücadelesi ile karşılaşsınız. Zor şartların içerisinde, maddi ve manevi buhranların yaşandığı, insanların hayata ve kendilerine dair bütün ümitlerini yitirdikleri zamanlarda, adeta bütün olumsuzluklara meydan okuyup, yılmadan, yorulmadan akıntıya karşı kürek çeken bir insan misali, kendisini ve beraberindekileri sahil-i selamete çıkarmak için bütün varlığını ortaya koyanların, çağların ötesine doğru yankılanan haykırıışlarını işitirsiniz. Şundan emin olabilirsiniz ki, bu haykırıışların sahipleri, üstlenmiş oldukları misyona sadık kalarak, mücadelelerinin nihayetinde kendileri ve beraberindekileri hususunda bir zafer olabilmesi için birçok acının, zorluğun, çile ve ıstırabın ilk muhatabı olmuşlardır. Zira bedel ödenmemiş bir mücadele, hiçbir zaman başarıya ulaşamamıştır. Ve bedel ödenmesi gerektiği zamanlarda, adımlarını geriye doğru kaydırıp, mücadeleden kaçanlar, tarih sahnesinde hiçbir zaman gerçek bir kahraman olarak kabul görmemiştir.

Tarihin kayıtlarına almış olduğu sayısız mücadeleler vardır. Bu mücadeleler kimi zaman din, kimi zaman özgürlük, kimi zaman bir düşünce vs. çevresinde şekillenmiştir. Ancak hiçbir mücadele kendiliğinden oluşmamıştır. Tabiri caiz ise bütün vagonların harekete geçebilmesi için bir lokomotif ve o lokomotifin de harekete geçebilmesi için bir makiniste ihtiyaç olduğu gibi, aynen öyle de toplumu fikirleriyle ve görüşleriyle harekete geçirebilecek öncülere her zaman ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç, ümitsizliğin zirve yaptığı zamanlarda şiddetlenmiştir. Ağır ahval ve şerait içinde beklentiler de hiç olmadığı kadar artmıştır. İşte böylesi bir süreçte, yani ihtiyacın en şiddetli olduğu anlarda tarih sahnesine ilk adımı atıp büyük bir fedakârlıkla, zor ve bir o kadar da tehlikeli olan rolü üstlenip ardından gelecek olanlara cesaret ve ilham kaynağı olabilmek için mücadeleye girişen, nice dava adamları olmuştur. Onlar toplumun temel dinamiklerini harekete geçirip, etkiye karşı tepki oluşturabilme şuurunun açığa çıkmasını sağlamışlardır.

Biz de bu çalışmamızda; Hintli Müslümanların hareketlenerek İngiliz sömürmesine başkaldırmalarında ve özellikle de Pakistan’ın kurulmasında önemli bir role sahip bulunan ve başta zikretmiş olduğumuz ifadelerin ruhuna da tam olarak münasip, büyük bir düşünür, İslam alimi, siyasetçi, şair gibi birçok vasfa sahip, mümtaz bir şahsiyet olan,

Muhammed İkbâl'in hayatını ve fikirlerini sahih bilgiler ışığında incelemeye çalıştık. Zira Muhammed İkbâl'in hayatını geniş bir şekilde incelendiğimiz zaman; farklı şahsiyetlerin bir vücutta bir araya gelerek, nasıl mümtaz bir şahsiyete dönüştüğüne şahit oluyoruz.

- 1- Allah aşkı ve İslam inancıyla yanıp tutuşan mümin İkbâl.
- 2- Derin ve ince duyguların zirvesinde, önemli bir mevki yakalayan şair ve sanatkar İkbâl.
- 3- Kur'an ve Sünnet ekseninde, Müslümanlar için ve bütün insanlık için önemli evrensel görüşlere sahip, mütefekkir İkbâl.

Evet onu günümüzdeki birçok düşünürden ayıran ve onu diğerlerinden farklı kılan en önemli özelliği de bu olsa gerek. Çünkü o cereyan eden hadiselerle karşı farklı pencerelerden bakabilen ve çözüm odaklı düşünceleriyle ülkesinin sınırlarını aşp, evrensel nitelikte görüşler ortaya koymuş kıymetli bir şahsiyettir. (Karlığa 1997: 104-107) Özellikle İslam dünyasının yeniden canlanıp, ayağa kalkması için Müslümanları zihnen ve fiilen hazırlamaya çalışmış ve bu uğurda tüm fedakârlığı göstermiş ender bir kişiliktir. (İkbâl 2001:13) Bu yüzden onun hayatını, şahsiyetini, görüşlerini incelemek ve bu hususta çıkarımlarda bulunmak kıymetli çok kıymetli olmakla birlikte bir o kadar da zordur.

Öncelikle şunu belirtmek isteriz ki büyük bir okyanusu küçük bir kaba sığdırmak mümkün değildir. Ancak bazen bir damla su, menbaı hakkında bir miktarda olsa önemli bilgiler verebilir. Bu noktada şunu çok net bir şekilde söyleyebiliriz ki; Muhammed İkbâl'in hayatı ile ilgili olan bu çalışmamız, büyük bir okyanustan alınmış küçük bir katre hükmündedir.

İlmi sahada yapılan bütün çalışmalarda küçük de olsa hata ve yanlışların olması pek tabii ve kaçınılmaz bir durumdur. Binaenaleyh çalışmamızda da farkına varmadan yaptığımız hatalar veya gözden kaçırdığımız noktalar olabilir. Bu hususta gelecek olan ikazları memnuniyetle karşılayacağımızı ve hataların düzeltilmesi hususunda gerekli olan tashihleri yapacağımızı belirtmek isteriz.

A) MUHAMMED İKBÂL'İN HAYATI

Hindistanlı Müslüman düşünür, şair ve politikacı Muhammed İkbâl; 8 Kasım 1877'te Pencap eyaletinin Keşmir sınırı yakınındaki Siyâlkût şehrinde dünyaya geldi. Babası Nur Muhammed, annesi ise İmam Bîbi'dir. Sufi bir geleneğe sahip olan baba ve annesi, İkbâl'in dini şahsiyetinin gelişmesinde büyük bir etkiye sahiptir. İlk ve orta öğrenimini doğduğu şehir olan Siyâlkût' ta gördü. 1895'te Pencap eyaletinin yönetim merkezi olan Lahor'da, Hükümet Koleji'nde felsefe ve hukuk ağırlıklı olmak üzere dersler aldı. Muhammed İkbâl özellikle yetişme çağlarında iki şahsiyetten büyük oranda etkilenmiştir. (Aydın 2000:17-23) Bunlardan birincisi, çocukluktan itibaren ilminden ve irşadından istifade ettiği; Arapça, Farsça dilleri başta olmak üzere Hadis, Tefsir, Tasavvuf gibi birçok alanda yetkin bir âlim olan, Mir Hasan' dır. İkbâl'in erken yaşta edebiyat ve İslâmî ilimlerle tanışmasına ve bu hususlarda sağlam bir temele sahip olmasını sağlamıştır.” (Kurşunoğlu 2016:11-13) İkinci Şahsiyet ise İkbâl'in yeteneğini fark ederek Cambridge Üniversitesi'ne gitmesini sağlayan hocası Thomas Arnold' dur. (Aydın 2000: 17-23) Hiç şüphesiz onun düşünce dünyasında Şah Veliyullah'ın (1702-1762) da önemli katkıları vardır. (Kurşunoğlu 2016:11-13)

Cambridge'de, Hegelci Filozof Mc Taggart ve psikolog James Ward ile tanışmıştır. İkbâl Mc Taggart yönetiminde felsefe üzerine bir dizi çalışmalar yaptı. Bu arada tasavvuf tarihi araştırmalarında önde gelen İngiliz oryantalist Reynold Alleyne Nicholsonve Edward Granville Browne tanışma fırsatını buldu. Cambridge'deki öğrenimini tamamladıktan sonra Münih'e gitti. Fritz Hommel'in yönetiminde *The Development of Metaphysics in Persia* adlı teziyle felsefe doktoru oldu. Ardından Pakistan'ın Lahor şehrine döndü. Burada Şarkiyat ve Hükümet kolejlerinde İngilizce ve felsefe dersleri okuttu. Asıl ilgi alanı olmamasına rağmen 1934 yılına kadar geçimini avukatlık yaparak sürdürmüştür. (Aydın 2000: 17-23, Derin 2007:76-77)

Avrupa medeniyeti ile doğrudan ilişkiler kurmuş olan İkbâl, bu ilişki karşısında büyük deneyimler elde etmiştir. Böylece o karşılaştırmalı bir perspektif ile Avrupa medeniyetinin başarıları karşısında İslâm kültürünün aslında büyük bir kriz ile karşı karşıya olduğunu müşahede etmiş ve bütün bunlardan daha kötüsü kendi ülkesindeyken yalnızca etkilerine şahit olduğu emperyalizm tehdidinin tüm boyutlarını idrak etmiştir. (Kurşunoğlu 2016:11-13) Elde etmiş olduğu bu deneyimlerden yola çıkarak, İslam milletlerinin kurutuluşunun Rönesans tarzı bir yenilik ve değişim ile olacağı sonucuna

varmıştır. Zira o İslâm dinin statik olmadığını, sürekli canlı ve hareketli olduğunu ancak tüm bunlara rağmen İslâm dünyasının durağan bir ahval içerisinde bocalayıp durduğunu dile getirmiştir. Ona göre İslâm dini, insan benliğine gerekli olan özgürlüğü tanımıştır. Ancak yanlış kader anlayışı İslâm dünyası üzerinde olumsuz etkiler oluşturmuştur. Bu durumun temel sebebi ise Kur'an-ı Kerim'in Müslümanlar tarafından gerçek manada anlaşılmamasıdır. (İkbâl 2001:13)

1922 yılında İngiliz Kraliyet yönetiminin kendisine vermiş olduğu ‘sir’ unvanını kullanmadı. 1926-1929 yılları arasında Pencap Yasama Konseyi üyeliğinde bulundu. 1928-1929’da Madras, Haydarâbâd ve Aligarh gibi çeşitli üniversitelerde İslâm düşüncesinin yeniden kurulması ve şekillenmesi üzerine bir dizi konferanslar verdi. 1930’da Hindistan’ın Uttar Pradeş eyaletinin kuzeyinde bulunan bir kent olan Allahâbâd’da gerçekleştirilen Hindistan Müslümanları Birliği’nin yıllık toplantısına başkanlık etti. Bu toplantının açılış konuşmasında ortaya koymuş olduğu düşünceler bağımsız bir Pakistan Devleti’nin kuruluşu yönündeki ilk ciddi adım olmuştur. İkbâl konuşmasında, alt kıtadaki insanların Hindular ve Müslümanlar olmak üzere iki farklı millet oluşturduklarını savundu. Fransız düşünür E. Renan’ın millet tanımında ileri sürmüş olduğu; coğrafya, ırk ve dil gibi unsurları reddedip, onun yerine millet olabilmenin en önemli unsuru olarak din ve kültür birliği gibi manevi hususiyetler ve esaslar olduğu görüşünü ileri sürdü. O Hindistan’da tek bir milletin olmadığını ve ileride de olmasının da hiçbir zaman mümkün olmayacağını dile getirdi. Böylece o, Hint alt kıtasında biri Müslüman diğeri de Hindu millet olmak üzere iki millet fikrini ortaya attı. İkbâl konuşmasında Pencap, Kuzey Batı Sınırı, Sind ve Belucistan’ın tek bir çatı altında Müslüman bir devlet olarak birleşmesinin gerekli olduğunu söyledi. Daha sonra İkbâl, 1936-1937 yıllarında Cinnah’a yazdığı çeşitli mektuplarında da ayrı bir Müslüman devlet kurulmasının, Hindistan’daki kalıcı barış açısından büyük öneme sahip olduğunu söyledi. (Göksoy 2017:150) 1931 yılında yapılan II. Milletlerarası İslâm Konferansı’nda Dünya İslâm Kongresi’nin başkan yardımcılığı görevine getirildi. (Aydın 2000: 17-23)

Hindistan halkına sınırlı yönetim hürriyeti verilmesi konusunu görüşmek üzere 1931’de Londra’da düzenlenen II. Yuvarlak Masa Konferansı’na katıldı. Bu konferansta Tüm Hindistan Müslüman Birliği ve Pakistan bağımsızlık mücadelesinin önderi Muhammed Ali Cinnah ile yakın temas içinde bulundu. Konferanstan dönerken, önce İtalya’ya ardından Mısır’a uğradı ve daha sonra da Filistin’de düzenlenen Dünya İslâm Konseyi

toplantısına katıldı. 1932’de Londra’da III.’sü gerçekleştirilen Yuvarlak Masa Konferansı’na tekrar iştirak etti. Daha sonrasında Paris’e giderek, ünlü filozof Henri Bergson ve Fransız şarkiyatçı Louis Massignon ile görüştü. Buradan İspanya’ya geçen Muhammed İkbâl, Kurtuba Ulucamii’ni ziyaret etti. İspanya’dan sonra İtalya’ya geçerek Mussolini ile görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede Kuzey Afrika Müslümanlarına iyi davranılması hususundaki isteklerini sundu. 1933’te Afganistan Kralı Nâdir Şah’ın daveti üzerine Süleyman Nedvî ile Kâbil’e giderek Afganistan’ın idarî sisteminin yeniden düzenlenmesi hususunda biz dizi temaslar gerçekleştirdi.

İkbal 1934’te yakalanmış olduğu gırtlak kanseri sonucunda sesini kaybetti. İlerleyen süreçte gözleri de iyice zayıfladı, maddî problemler yaşamaya başladı. Yaşamış olduğu olumsuzluklara rağmen İslâm âleminin meseleleri ve geleceğiyle ilgisini devam ettirdi. 1937’de, Muhammed Ali Cinnah’a Hindistan Müslümanlarının bağımsızlığı ve güvenliği hususundaki görüşlerini içeren bir mektup yazdı. 21 Nisan 1938’de vefat etti ve Lahor kentindeki Mescid-i Şâhî’nin minaresi altına defnedildi. Üç evlilik yapmış olan Muhammed İkbâl’in ikinci evliliğinden olan oğlu Câvid İkbâl, babasının eserlerini ve fikirlerini tanıtmaya hususunda birçok önemli çalışmalar yapmaya devam etmektedir. (Aydın 2000: 17-23)

B) MUHAMMED İKBÂL’İN EDEBİ YÖNÜ

İkbâl genç yaşlarında bir şair olarak kendi ülkesinde adını duyurmayı başarmıştı. İki eseri hariç diğer bütün eserlerini, insanlık için en yüce değerlerden birisi olan şiir tarzıyla kaleme almış almıştır. (Karlığa 1997: 104-107) ‘‘Himalaya’’. ‘‘Öksüzün Feryadı’’, ‘‘Kandi ve Kelebek’’, Terâne-i Hindî’’ gibi manzumelerin içinde yer aldığı, gazel tarzındaki şiirlerinin ana teması, tabiat, insan ve tarihiyle Hindistan’dır. Özellikle vatan sever bir ruh hali taşıyan şiirleri Müslümanlarla birlikte diğer Hintliler arasında da büyük bir ilgi görmüştür. (Aydın 2000: 17-23) Nesirlerinde daha çok modern bir üslubu esas almış olan İkbâl, şiirlerinde ise klasik üslubu tercih etmiştir. Şiirlerinde daha çok klasik İslâm edebiyatında kullanılan kalıplara yer vermiştir. (Karlığa 1997: 104-107) Edebiyat tenkitçileri İkbâl’in ilk dönem şiirlerinde sembolizmin zayıf kaldığını, şairin bu problemi 1935’te kaleme aldığı ‘Bâl-i Cibrîl’ ile aştığını kabul etmektedirler. (Aydın 2000: 17-23) Muhammed İkbâl, Profesör Arnold ‘un tavsiyesi üzerine Cambridge Üniversitesi’nde öğrenim görmek üzere 1905’te Avrupa’ya gitmiştir. Bu vesileyle Avrupa medeniyetini yakından tanıma fırsatını bulmuştur. Avrupa’nın enerji dolu hayatı, bilimde ve

teknolojideki ilerlemeleri İkbâli büyük ölçüde etkilemiştir. Ancak o sadece madde eksenli değil, manevi mülahazaları olan bir fikir adamı olması hasebiyle Avrupa'nın zayıf noktalarını da müşahede edebilmiştir. Özellikle batının hiçbir değer tanımayan ve sadece kendi menfaatlerini esas alan ve bunun neticesinde kanlı savaflara yol açan ahlaksız rekabetlerini bütün çıplaklığıyla müşahede etmiştir. Ancak bütün bunlara rağmen onların bilimde, teknolojiye elde etmiş oldukları bilgi ve birikimin İslâmlaştırılması gerektiğini, yani İslâm dünyasına kazandırılması ve bununla birlikte yüksek bir ahlak ile takviye edilerek güçlü bir medeniyetin tesis edilebileceği düşüncesi onun aleminde her zaman büyük bir yer tutmuştur. Eserlerinde ve birçok ifadesinde bunun tezahürlerini görmek mümkündür. (Kayani 1997:89-96)

İkbal'in Avrupa'dan ülkesine dönmesinin ardından yazdığı eserlerde daha çok dini ve felsefi konular ağırlık almıştır. 1911'de yazdığı "Şikve" ve 1912'de yazmış olduğu "Cevab- ı Şikve" başlıklı şiirlerinden sonra büyük bir şöhrete ulaşmış, bunu *Rumûz-i bî-Hôdî* takip etmiştir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî'ye olan hayranlığından dolayı *Meşnevî-i Ma'nevî* tarzında Farisî olarak yazmış olduğu her iki eserde felsefi konulara yer vermesine rağmen duygu yoğunluğunu koruyabilmiştir. 1927'de kaleme almış olduğu *Câvidnâme* ise şaheseri olarak kabul edilir. (Aydın 2000: 17-23)

İkbâl şiirde daha çok kapalılığı yani muğlak ifadelerin daha fazla yararlı olabileceğini söylüyordu. İkbâl sanat sanat içindir anlayışı yerine, sanat toplum içindir anlayışını esas alır. Onun şiirlerinin tek bir amacı vardır: Müslümanlara fert veya ümmet olarak kendi kişiliklerini geliştirip, madden ve manen güçlerini yeniden kazanmalarını öğretmek. (Aydın 2000: 17-23)

C) BİLİM, FELSEFE VE DİN ANLAYIŞI

Muhammed İkbâl bilim, felsefe ve dinin birbirleriyle çok yakın ilişkileri olduğunu çok yönlü bir şekilde müşahede etmiştir. Bilimin ulaştığı sonuçlar doğrulanabilir bir mahiyettedir. Bilim aracılığıyla birçok şeyi önceden öngörebilmek ve onun hakkında gerekli tedbirleri alabilmek mümkündür. Bilim statik değildir, aksine sürekli bir değişim içerisindedir. Bu değişmelerle birlikte insanların görüşlerinde de değişmeler olmakta, bu sayede felsefi ve dinî düşüncede daimî bir yeniden kuruluş süreci yaşanmaktadır. Bununla birlikte bilim evreni sistematik bir şekilde bütün yönleriyle kavrama imkânı vermez, çünkü her birisinin ilgi alanı farklıdır ve birbirlerinin alanlarıyla ilgilenmezler. Ona göre pozitif bilimde bir yüzeysellik vardır. Onu bu düşünceye sevk eden amil ise, pozitif

ilimlerin her birinin kendisinin belirlemiş olduğu, seçmecilik esasına dayanan, kendi sınırları içerisinde ihtisaslaşmayı hedefleyen bir misyonlarının olmasıdır. (Aydın 2000: 17-23)

Özgür bir araştırma faaliyeti olan felsefe her türlü konuya şüpheyle yaklaşır. Bundan maksat ise; insan düşüncesinin eleştiri süzgecinden geçirmeden olduğu gibi kabul ettiği hükümlerin, faraziyelerin temeline inerek onların oluşmasını sağlayan temel sebepleri derinlemesine irdeleyerek ortaya çıkarmaktadır. İkbâl'e göre din de felsefenin araştırma alanına girmektedir. Bununla beraber felsefe din hakkında hüküm verirken, dinin merkez yerini kabullenmek ve düşünceye dayalı terkip sürecindeki işlevini görmek zorundadır. Akli ve fikri esas alan felsefe, tecrübenin bütün zenginliklerini bir sistem içerisinde oturtmaya çalışırken, kavram dünyasının ötesine geçemeyip, gerçeği uzaktan görmektedir. Din ise bunun aksine gerçeği âdeta içimizde eritip özleştirecek hale getirip bütün yönleriyle özümseme ve başka bir tabirle hakikatle aynileşme gücünü kazandırır. Özet olarak İkbâl'e göre; felsefe teori, din ise bir hayattır. (Aydın 2000: 17-23)

Din; bilim ve felsefeden farklı olarak gerçeği bir bütün olarak anlamak ve yorumlamak ister. Bu hususta başarıyı yakalayabilmek için de beşerî tecrübenin bütün verilerini iç içe geçirip, kaynaştırma görevini üstlenmiştir. Bilim gerçeğin müşahede edilebilen yanını, din ise bu müşahedelerden yola çıkarak gerçeğin özüne, bir cihette hakikatine ulaşmaya çalışır. İkbâl'e göre, felsefenin asıl amacı hiçbir sınır ve otoriteye bağlı kalmadan insan düşüncesinin derinliklerine dalıp, çeşitli sorgulamalar neticesinde gerçeğe varmaktır. Ancak dinde asıl olan ise inanmadır. Ancak sadece inanmanın tek başına yeterli olmayacağını, aynı zamanda dinin anlaşılması ve hakikatinin kavranması gerektiğini, daha sonrasında ise özümseyen bu hakikatlerin hayata yansıtılmasını, yani yaşanılması gerektiğini dile getirir. (Aydın 1980:199-209)

İkbâl'e göre Grek felsefesi Müslüman düşünürlerin bakış açılarını büyük oranda geliştirmesine karşın, onların Kur'an'la alakalı görüşlerini karartmıştır. (Kurşunoğlu 2016:23) Bu nedenden dolayı, Kur'an merkezli bir düşünce ve bakış açısının geliştirilmesini savunmuştur.

D) ÂLEM, ZAMAN VE MEKÂN ANLAYIŞI

İkbâl statik bir âlem anlayışına karşı çıkmış, sürekli değişen, oluşan ve büyüyen bir âlem anlayışını savunmuştur. İkbâl'e göre İslâm Dini; evrenin sakin ve hareketsiz olduğunu iddia eden bütün görüşleri reddeder. (İkbâl 2001:199) Tam tersine tabiatta hiçbir şeyin

durağan olmadığını ve olayların bir sistem içerisinde sürekli değişim geçirdiğini dile getirmiştir. Ona göre âlem 'in özünde, yapısında asıl olan, klasik felsefenin cevheri değil, modern fiziğin ön planda tuttuğu olaydır. Madde kavramı yerini organizma kavramına bırakmıştır. Bu açıdan bakıldığı zaman görülüyor ki Kur'an'ın âlem tasavvur; klasik Yunan düşüncesin kapalı âlem görüşünden tamamen farklıdır. Zira Kur'an'ın âlem tasavvuru felsefi bir kozmoloji oluşturma değil, Allah'ın âlem üzerindeki tasarrufunu gözler önüne sermektir. (Aydın 2000: 17-23)

İkbâl'in âlem anlayışı düşünce tarihine bir çeşit " ruhani çoğulculuk" olarak geçmiştir. Bu görüşün temel iddiası şudur: Mutlak ben (Allah) "benlik" vasfına sahip başka varlıklar yaratır. İkbâl'in felsefesi kendi içinde tamamıyla bir benlik felsefesidir. (Aydın 2000: 17-23) Bu felsefede merkeze oturan benlik, İkbâl'de her şeydir. Yani ona göre her şey ayrı ayrı kimliklerle özgür bir ben, Tanrı ise Mutlak Ben'dir. Bütün varlıklar bir bene sahiptir. (Altuner-Özkan 2004: 151-192) Bütün varlık mertebelerinde en alt düzeydeki atomda bile kendine göre bir benlik vardır. Bu benler sürekli olarak ilişki içinde bulunan organizmalardır. Farklı derecelerde gerçekleşen benlik, dünyada insan varlığında en yüksek zirveye ulaşmaktadır. (Aydın 2000: 17-23) Aslında benlik kavramını birçok filozof dile getirmiştir. Ancak Muhammed İkbâl'i diğerlerinden farklı kılan şey onun ben anlayışının metafizik ve ahlak düşüncesinin bir ürün olmasıdır. Ona göre benlik, insanın her şeyden önce kendini tanımasıdır. İnsan kendini tanımadan, yani benliğini, özünü bilmeden, mutlak beni kavrayamaz. Mutlak ben tanınmadan, kavranmadan ve onunla ilişki kurulmadan benliğin hiçbir öneminin olmayacağını vurgular. Yani insan doğayla ve Allah ile bir iletişim kurduğu zaman bir benliğe sahip olur. Ve kazanmış olduğu benlik mutlak ben olan "Allah" ile anlamlı hale gelir. (Akyıldız 2020:18)

İkbâl'in âlem anlayışında zaman, mekân kavramından daha önde olacağı açıktır. Ona göre zaman ne insanın derunî tecrübesini ne de Allah ile âlem ilişkisini açıklayabilir. Ona göre zaman mâziyi içinde saklayan hem de geleceğe vücut veren mutlak bir süredir. Kısacası zaman organik bir bütündür.

İkbâl Fahreddîn-i Irâkî'nin görüşlerine dayanarak mekânı üç basamaklı düşünmektedir.

- 1-Kaba cisimlerin işgal ettiği mekân.
- 2-Hava ses gibi latif cisimlerin kapladığı mekân.
- 3-Işığın kapladığı mekân.

İkbâl bir ilâhî mekân kavramından bahseder. Bu mekânda Allah her varlıkla aynı zamanda temas halindedir. Bu mekânda bütün sonsuz noktalar bir araya gelmekte ve ilâhî mekân bütün boyutlardan mutlak olarak uzak olmaktadır. (Aydın 2000: 17-23)

E) ULÛHİYYET VE DİN ANLAYIŞI

Muhammed İkbâl panteistlerin ulûhiyet anlayışını kabul etmemektedir. Aynı şekilde deistlerin ulûhiyet hakkındaki görüşlerini de kabul etmemiştir. Ona göre evreni yoktan yaratan ve yarattıkları üzerinde her an tasarrufatta bulunan bir yaratıcının olduğu kesin bir hakikattir. İşte o yaratıcı ise Allah'tır. İkbâl'e göre Allah, mutlak hakikat ve mutlak varlıktır. O belirsizliğe sahip bir varlık değil aksine ferdiyeti ve şahsiyeti olan bir varlıktır. Onun isim ve sıfatları sürekli olarak kâinatta tecelli etmektedir. İkbâl'e göre bu Allah'ın davranışdır; Kur'anın ifadesiyle "sünnetullah"tır. (Aydın 1980:199-209)

Muhammed İkbâl' göre Allah'ı sınırlandıran hiçbir şey yoktur. Allah, uçsuz bucaksız olduğu için değil, ilmiyle, iradesiyle, kudretiyle, azametiyle vs. ile her şeye nüfuz ettiği için sonsuzdur. Bu noktadan hareketle Allah'ın bilgisinin de sonsuz olduğunu savunur. (Aydın 1980:199-209)

Allah'ın varlığı hususunda felsefenin klasik delillerini eleştiren İkbâl kozmolojik delili yetersiz görmektedir. Zira bu delil âlemi, Allah'ın karşısında duran başka bir âlem gibi ele almaktadır. Sebeplilik ve teselsülün imkânsızlığı gibi fikirlere dayanarak bir ilk sebebin varlığına ulaşmaya çalışmaktadır. Fakat bu delil tatmin edici değildir. (Aydın 2000: 17-23)

İkbâl nizam ve gaye delilini biraz daha iyi görür. Fakat elindeki malzemeye düzen verip onu çalışır vaziyete getiren insanla Allah arasında bir analogiye dayanan bu delil, Kur'an'ı Kerim'in anlattığı Allah'a değil, kendiliğinden var olmuş evrene düzen veren bir tanrı fikrine ulaştırır. İkbâl bu görüşü kendi düşüncelerine ve felsefesine uygun görmediği için karşı çıkmıştır.

İkbâl'in klasik delilleri reddetmesinin sebebi, dini tecrübesinin mahiyetiyle ilgilidir. İkbâl tecrübeyi duygu, düşünce ve keşif basamaklarıyla açıklamaya çalışmıştır. Ona göre dinî tecrübenin doğruluğunun fikrî ve amelî olmak üzere iki yolla ortaya konabileceğini söyler.

- 1- Dinî tecrübe realitenin son tahlilde ruhani karakterde olduğunu göstermektedir.
- 2- Dini tecrübenin hakikatlerini onun meyveleriyle açıklar. (Aydın 2000: 17-23)

F) İNSAN VE TOPMUM GÖRÜŞÜ

İkbâl her insanı bağımsız kimliğe sahip bir “ben” olarak görür. Benin bağımsızlığı onun başka benlere kapalı olduğu anlamına gelmez. Benliğin özünü değişmez bir cevher şeklinde görmek yanlıştır. Veya onu istikrarsız bir akış olarak tasavvur etmek de yanlıştır. İnsanın gerçek kişiliği bir “davranışlar toplamı”dır.

Benlik şuurunun en yüksek zirvesindeki insan, bütün yaratılmışları içinde kâlikın yaratıcı hayatına şuurlu bir şekilde iştirak etmeye muktedir olan yegâne varlıktır. Âlem insanın varlık sahnesine çıkmasıyla akıl, aşk ve hür iradeye sahip değerli bir varlığa kavuşmuştur. Fakat insanın bu mertebeye ulaşabilmesi benliğini güçlendirici bir hayat programı ile mümkündür. Bunun içinde izlemesi gereken üç önemli basamak vardır:

1-İlâhi kanuna tam itaat-teslimiyet.

2-Nefsin ıslahı (disiplin altına alınması).

3- Hilâfet.

Benliği güçlendiren ana umdeler ise:

✓Aşk: İnsana ilâhî sıfatlarla donanma imkânı verir.

✓Fakr: Köle ruhluluktan kurtulup, hür olmasını sağlar.

✓Cesaret: Başarının şartı, en zor anlarda benliği koruyan enerjidir.

✓Hoşgörü: Empati kurmasını, gönül kapısını onlara açmasını sağlar.

✓Helal Kazanç: Meşru servetin yanında maddi ve manevi her türlü başarılı sonuçları kapsar.

Gibi hususlardır.

İkbâl’e göre Kur’an’ın tasvir ettiği mümin tamamen aktif olan insandır. Ancak bu dinamizm gittikçe zayıflamıştır. (Aydın 2000: 17-23)

İkbâl’in Esrâr-ı Hôdî eserinde ilk dikkat çeken şey, İkbâl’in “İnsan-ı kâmil” anlayışı ile Nietzsche’nin “üstün insan” ı arasında bazı benzerliklerin bulunmasıdır. İkbâl ise; Nietzsche “ben”in ruhaniyetini inkâr eder; âlemde mânevî ve ahlâkî bir amaç görmez. Ona göre Nietzsche’nin insanı “lâ”da yani inkârda karar kılmış, “illallah”a (tasdike) ulaşamamıştır.

İslam âlemin içinde bulunduğu içtimaî durgunluğundan dolayı o, irade güç gibi kavramlara ağırlık vermiş. İkbâl insanın önünde uzayıp giden değişmez bir kader çizgisini

reddeder. İnsan için geleceğin, şimdi mevcut imkânlarla da ilgili olan açık bir süreç olduğunu ifade eder.

İnsan benliğinin ölümsüzü manevi mertebeye yükselmesine bağlıdır. Hayat, insanın bütün imkân ve kabiliyetlerini geliştirmeyi sağlayan bir “benlik inşa etme” alanıdır, ölüm ise “ben”in faaliyetlerini sınava çeken ilk hadisedir. İkbâl’e göre ölüm hayatın nihaî anlamıdır. Cennet ve cehennem birer “hal”dir. Cehennem başarısızlığın acı bir idraki, cennet ise kazanılan zaferin getirdiği mutluluktur.

İkbâl’in toplum felsefesi onun benlik felsefesinin bir devamı mahiyetindedir. Hemen hemen bütün eserlerinde toplum konusuna yer vermiştir. Onun hedeflediği toplum yapısı, Kur’an’ın ve Hz. Peygamber (sav)’in tavsif ettikleri toplum yapısıdır. Tevhid ilkesini sadece imanın değil toplum hayatının da ana ilkesi kabul eder. (Aydın 2000: 17-23)

G) SİYASİ ÇALIŞMALARI

Muhammed İkbâl ülkesinin siyasetine de katılmış ve halkının bu konularda bilinçlenmesini sağlamıştır. On göre siyaset:” İslam’da siyaset, manevi kardeşlik kurmanın pratik bir vasıtasıdır. İslam, hükümdarlardan öce Allah’a sadakati gerektirir. Bu kâinat manevi temel üzerine kurulmuştur ve nihaî hakikat Allah’ın varlığı olduğu için, hayatın nihâî, hedefi de maddi değil manevidir. İslam’da hayatın temelinde Allah’ın ebedi varlığı vardır ve bu zaman içinde kendine yer yüzünde çeşitlilik ve değişimde gösterir.” (Kayani 1997:89-96)

Kaleme almış olduğu Müslüman Hintli mücahitler eserinde yazdığı şiirleri Hindistan’daki Müslümanların hareketlenmesine ve İngiliz sömürüsüne başkaldırmalarında ve Pakistan’ın kuruluşunda büyük bir tesiri olmuştur. Bu yönüyle Muhammed İkbâl Mehmet Akif Ersoy’a benzetilmiştir. Mehmet Akif ve Muhammed İkbâl Türkiye ve Pakistan’da hürriyet ve istiklal aşkını iman aşkıyla yoğurarak, hakikati şiirleriyle haykıran iki büyük dava adamıdır. (ÇELİK 2005:148-150)

H) TÜRKİYE VE TÜRKLER’LE İLGİSİ

Türk milletinin yakın tarihteki sıkıntılarıyla yakından ilgilenmiştir. Hatta bu hususta şiir bile kaleme almıştır. İkbâl, sömürgecilik döneminde bağımsızlığını koruyabilen tek Müslüman millet olarak övdüğü Türklerin aynı zamanda ‘İslâm Rönesans’ını’ gerçekleştirebilecek potansiyele sahip olduğuna inanmaktadır. Türklere, İslâm tarihindeki rollerinden ve büyük mücadelelerinden dolayı hayranlık duymuştur. Ona göre

Türkler dogmatizm uyusukluğundan sıyrılabilmiş ve entelektüel hürriyet bilinciyle yenilemek yolunda önemli mesafe kat etmiştir. Ancak sonraki yıllarda batılılaşma hareketlerini görünce ilk zamanlarda bunu bir zaruret olarak kabul etse de daha sonra bu durumu eleştirmiş ve üzüntülerini dile getirmiştir. Zira ona göre taklitçi bir anlayışla Batı'ya yönelmek kendinden uzaklaşmak demektir. Batı'nın kuvvetinin eğlencede değil ilim ve fende olduğunu dile getirir. İlim ve fen için Avrupalılaşma'ya değil kafaya ihtiyaç vardır. Hikmet, ilim ve hünerin giyimle, kuşamla bir ilgisi yoktur. Câvidnâme eserinde özellikle; ‘ Türk, kendinden geçmiş bir halde Avrupa'nın sarhoşu ve kölesi olma yolundadır ve kendini gösterme arzusundan dolayı Batı'dan raks ve şarkıyı getirmiştir’ hususuna dikkat çekmiştir. Son tahlilde İkbâl Türkler ile ilgili olarak âleminde net değildir. Bir taraftan laikleşme ve Batılılaşma üzerinden eleştiriler yaparken, diğer taraftan sürecin gerçek İslâm'a yönelişle sonuçlanacağı ümidini taşımaktadır. Zira ona göre Türkler İslamiyet'ten vazgeçmeyecektir. (Aydın 2000: 17-23)

ESERLERİ:

- Esrâr-ı Hodî (Esrar ve Rumûz,1915)
- Rumûz-i Bî-hodî (1918)
- Peyâm-ı Maşrik (Şarktan Haber,1924)
- Bâng-ı Derâ (1924)
- Zebûr-i Acem (1927)
- Cavidname (1932)
- Misafir (1934)
- The Reconstruction of Religious Thought in Islam (Lahore 1934)
- Bâl-ı Cibril (Cebrail'in Kanadı,1935)
- Pes Çi Bâyed Kerd Ey Akvâm-ı Şark (1936)
- Zarb-ı Kelîm (1936)
- Armagân-ı Hicaz (1938)

SONUÇ

Muhammed İkbâl dinamik ve organik bir felsefe anlayışına sahip olmasından ötürü İslâm ülkelerinde fert, toplum, teorik düşünce gibi alanlarda, yeniden kuruluş faaliyetine girişmenin zorunlu olduğunu düşünüyordu. Çalışmalarını, fikirlerini bu çerçevede şekillendiriyordu. Ona göre İslâm'da dini düşünce özellikle son beş asırda statik bir hal

almıştı. Değişen dünyanın düzeninde, İslam'da dini düşüncenin yeniden hareketli bir şekilde kurulmasının ertelenemez bir görev haline geldiğini ifade ediyordu. Zira o İslam milletlerinin bir an önce durağan düşünce dünyasından sıyrılıp harekete geçerek, maddi ve manevi sahalarda terakki etmesinin ne kadar önemli olduğu hususunu bıkmadan usanmadan tekrar tekrar her platformda dile getirerek nazar-ı dikkatleri bu gerçeğe çekiyordu. Sadece kendi ülkesini ve sadece kendi halkını düşünmesinin ötesinde, ümmet bilinci ile hareket ediyordu. Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında, zor durumda Pakistan halkını, Türk halkının milli mücadelesine destek olmaları için örgütlemiş, milli mücadelede kullanılmak üzere Pakistan halkından 1,5 milyon sterlin toplayıp Ankara hükümetine yollatmış olması, bu düşüncenin tezahürü olsa gerek.

Göstermiş olduğu mücadeleleriyle, fikirleriyle, eserleriyle Pakistan devletinin manevi lideri olarak kabul edilen İkbâl, aynı zamanda bütün Müslümanların takdirini kazanmış bir şahsiyet olarak, ulaşılması zor olan zirve bir mevkide tarih sayfasındaki yerini almıştır. Geçen süre zarfında fikirlerinin etkisi özellikle Müslümanların zihin dünyasında ve kalplerinde yankılanmaktadır.

KAYNAKÇA

Akyıldız, Gülfem. (2020) Muhammed İkbâl'in Benlik Felsefesinin Ahlak Ve Siyaset Üzerindeki Etkisi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Altuner, İlyas. Özkan, Fatih (2004) Dinî Düşüncenin Yeniden İnşası Bağlamında Muhammed İkbâl'de Benlik Felsefesi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 22, Iğdır.

Aydın, Mehmet S. (2000) Muhammed İkbâl, DİA, c. 22 , İstanbul.

Aydın, Mehmet. (1980) Muhammed İkbâl'in Din Felsefesinde "Ulûhiyet" Kavramı, Ankara Ü. İlahiyat Fak. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, sayı: 4, Ankara.

Derin, Süleyman. (2007) Reynold Alleyne Nicholson, DİA, c. 33, İstanbul.

Göksoy İsmail H. (2017) Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi, 5. Baskı, Isparta: Fakülte Kitabevi., Isparta.

İkbâl, Muhammed. (2001) İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu, çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.

Karlığa, B. (1997) Muhammed İkbâl'de Eski ve Yeni Düşünce Formları, Muhammed İkbâl Kitabı: Uluslararası Muhammed İkbâl Sempozyumu Bildirileri, (1-2 Aralık 95 İstanbul 1997).

Kayani Muhammed H. (1997) Siyasi Vizyonu Olan Bir Şair, Muhammed İkbâl Kitabı: Uluslararası Muhammed İkbâl Sempozyumu Bildirileri, İstanbul.

Kurşunluoğlu, M. S. (2016). Muhammed İkbâl'in Meydan Okuyan Hayatı Ve Eleştirel Düşüncesi. Muhafazakâr düşünce dergisi, 12(47).